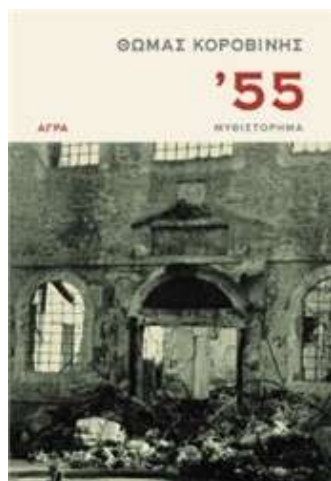

Θωμάς Κοροβίνης, '55 (στα ενδότερα της κωνσταντινουπολίτικης μνήμης)

Ομιλία της Μαριάννας Κορομηλά, στην Βιβλιοπαρουσίαση που οργάνωσαν οι εκδόσεις Άγρα σε συνεργασία με το βιβλιοπωλείο Ιανός στις 31/1/2013, στην Αθήνα. Ομιλητές ο Γιάννης Ξανθούλης, η ΜΚ και ο συγγραφέας. Αποσπάσματα διάβασε η ηθοποιός Νένα Μεντή. Η εκδήλωση επαναλήφθηκε στην Θεσσαλονίκη, στις 27/2/2013, με διαφορετικούς ομιλητές και χωρίς ανάγνωση αποσπασμάτων.

Αγαπητοί φίλοι,

Αφού πρόκειται να παρουσιάσουμε ένα βιβλίο που έχει ως μόνο τίτλο μία χρονολογία, θα αρχίσω κι εγώ με μία χρονολογία:

'62 –και εννοώ το 1962, όταν κυκλοφόρησαν, ταυτόχρονα, δύο εμβληματικά έργα, μυθιστορήματα και τα δύο:

Κώστας Ταχτσής, *Το τρίτο στεφάνι*. Μαρία Ιορδανίδου, *Λωξάντρα*. Το πρώτο: σταθμός στην περιπέτεια των ελληνικών γραμμάτων. Το δεύτερο: αποκαλυπτικό για την πολιτική Ρωμιοσύνη της Ύστερης Οθωμανικής εποχής.

Κι έχω να δηλώσω ότι με απόσταση μισού αιώνα (πέρασαν ακριβώς 50 χρόνια από το 1962), γεννήθηκαν παρ' ημίν: η «δεύτερη» Λωξάντρα και το «τέταρτο» στεφάνι –έστω κι αν η Μαρίκα η Ταταυλιανή (η υποτιθέμενη πρωταγωνίστρια του '55) δεν θέλησε ποτέ να στεφανωθεί.

Αρχίζω, λοιπόν, με αυτό με το οποίο θα έπρεπε να καταλήξω: μιλούμε για ένα θαυμάσιο βιβλίο. Ο πολυγραφότατος και πολυπράγμων Θωμάς Κοροβίνης δεν έφτασε απλώς στην δική του μεστή ωριμότητα, αλλά απογείωσε τα ελληνικά γράμματα στον τομέα της βιογραφίας. Με μόνη διαφορά ότι δεν βιογραφείται ένα πρόσωπο (άκρως ενδιαφέρον, όπως πλάθει την Μαρίκα την Ταταυλιανή) αλλά μία ολόκληρη πόλη. Και τι πόλη!

Δεν μπορώ να φανταστώ πώς αποτόλμησε τέτοια αποκοτιά. Πιστεύω ότι η ίδια η Πόλη τον παράσυρε. Ότι τον πλάνεψε, το ξέρω. Ότι τον μάγεψε, το γνωρίζουμε λίγο πολύ όλοι. Εδώ όμως, σε τούτο το βιβλίο, είναι εντελώς φανερό ότι η Πόλη τον χρησιμοποίησε. Σαν μία γηραιά κυρία, πολύπειρη και άκρως γοητευτική, που επιλέγει, ύστερα από πολλές δοκιμασίες, τον αξιότερο γραμματικό για να του υπαγορεύσει την ζωή της.

«Χειρ Θωμά Κοροβίνη» πρέπει να γραφεί στις επόμενες ανατυπώσεις του βιβλίου. Γιατί αυτός ο γραμματικός, που είναι και φιλόλογος, και τουρκολόγος –βαθύς γνώστης της τουρκικής οθωμανικής παράδοσης–, και μουσικοσυνθέτης, και τραγουδιστής, και ταξιδευτής και χαρτογράφος, δεν είναι παρά ένας ευλογημένος μαϊστορας (σαν εκείνους τους αγιογράφους του παλαιού καιρού). Τον βλέπω να κάνει όλη την απαραίτητη τελετουργία (νηστείες, γονυκλισίες, ολονυκτίες, καθαρμούς, πεντάρτους, παρακλήσεις) πριν δεχτεί την επιφώτιση για να απλώσει τα χρώματα και να πιάσει τα πινέλα. Κατέχει άριστα την τέχνη, όπως και το θέμα.

Σπαρταράει η Πόλη μέσα στο κείμενο.

Η κάθε της γωνιά, η κάθε της γειτονιά, η κάθε ιδιομορφία της, η πολλαπλή και πολυσύνθετη προσωπικότητά της.

Η γεωμορφολογία, όπως την διαχειρίστηκε επί χιλιετίες η κοινωνία, είναι πανταχού παρούσα.

Ο Κοροβίνης έχει δει τα πάντα. Έχει χαρτογραφήσει με κάθε λεπτομέρεια τα πάντα. Η παρατηρητικότητα του και η καταγραφική του δεινότητα τον κατατάσσουν στο πάνθεον των κορυφαίων γεωγράφων. Σου δίνει την εντύπωση ότι έχει ζήσει πολλές ζωές, μία σε κάθε γειτονιά της Πόλης. Αναγνωρίζει τις μυρωδιές των σπιτιών, τις μυρωδιές των ανθρώπων, τις μυρωδιές της μνήμης, τους τοπικούς κώδικες, τα σημεία αναφοράς κάθε μαχαλά.

Κι έτσι, το '55 είναι η πιο ολοκληρωμένη –η πιο λειτουργική– αστυγραφία μιας πόλεως μοναδικής στον κόσμο. Οι παλαιότεροι θα χαρακτήριζαν το έργο ως «επίσκεψιν πόλεως» ή «εγκώμιον», αλλά δεν θέλω να μπω σε φιλολογικά χωράφια. Ο όρος «αστυγραφία» νομίζω ότι είναι απόλυτα κατανοητός, προς το παρόν.

Πάντως, θα επιμένω λίγο ακόμα. Γιατί πρέπει να ξεκαθαρίσω ότι η ηρωίδα του έργου δεν είναι η Μαρίκα η Ταταυλιανή – έστω κι αν αυτό προβάλλεται στο οπισθόφυλλο του βιβλίου. Διαβάζω: «Η Μαρίκα η Ταταυλιανή, μια Πολίτισσα κυρά, λογία και μποέμισσα, μέσα από την αφήγηση του βίου της αναφέρεται, άλλοτε περιληπτικά κι άλλοτε διεξοδικά, σε περιστατικά και σε πρόσωπα, με έμφαση στην κοινωνική ζωή των Ρωμιών και των Τούρκων (και στις μεταξύ τους σχέσεις), καθώς και συμπολιτών της που ανήκουν σε άλλες μειονοτικές ομάδες, οι οποίες συνδιαμορφώνουν την ανθρωπογεωγραφική ταυτότητα της Πόλης του περασμένου αιώνα».

Ε! λοιπόν, η καλή αυτή κυρά (που ο Κοροβίνης την θέλει και λογία και μποέμισσα –και, διόλου τυχαία: Ταταυλιανή), και της οποίας ο πρώτος και τελευταίος αρραβώνας «κράτησε δύο ακριβώς λεπτά (από το καφέ του «Πέρα Παλάς» μέχρι τα μισά περίπου του Γκιονούλ

σοκάκι) », γιατί: «εγώ σκλάβος κανενός δεν γίνομαι», είναι απλώς το προπέτασμα. Μία ξεναγός που βοηθάει τον αναγνώστη να «δει», να γνωρίσει, να καταλάβει και να απολαύσει την Πόλη, και τον οδηγεί στα ενδότερα της ζωής και στα βάθη της μνήμης των μη μουσουλμανικών, και μη τουρκικών, κοινοτήτων (καθώς συγκροτείται το άκρως εθνοκεντρικό κράτος της Τουρκίας, μετά το 1923, στη διάρκεια της οδυνηρής μετάβασης από το οθωμανικό παρελθόν στην κεμαλική πραγματικότητα).

Μίλησα πριν για «αστυγραφία». Το '55 είναι μία αναλυτικότερη περιγραφή της περιφήμου Κωνσταντινούπολεως, αλλά δεν είναι ούτε αρχαιολογικός ούτε περιηγητικός οδηγός, ούτε πορτολάνος, ούτε γεωγραφικό εγχειρίδιο. Οι τόποι, τα τοπία και ο κτιστός κόσμος ενσωματώνουν το βιωμένο περιβάλλον κι ενσωματώνονται στην διήγηση, η οποία περιλαμβάνει τα πάντα και τους πάντες.

Έχουμε να κάνουμε με δεκάδες αυτοτελή διηγήματα, εκατοντάδες χρονογραφήματα (μερικά από αυτά: διαμάντια), που το ένα συνεχίζει το άλλο, δίχως να το προϋποθέτει. Η προϋπόθεση είναι η Πόλη.

Η ανάλυση της ιεροτελεστίας του φαγητού, στον ιδιωτικό και στον δημόσιο χώρο, από τις περιποιημένες λοκάντες ως τα φτωχικά καπηλειά κι από το αστικό νοικοκυριό ως το τελευταίο σπιτάκι της πιο μακρινής συνοικίας, είναι θαυμάσια.

«Η μαγειρική και το σερβίρισμα λογαριάζονται εδώ για μικρές επιστήμες» λέει ο Κοροβίνης και ... δώστου: εξηγεί κάθε κίνηση, κάθε ηθική κι αισθητική αξία, κάθε γκριμάτσα – όλη τη φιλοσοφία και την πρακτική γύρω από το γεύμα. Για να περάσει από εκεί κατευθείαν στα περιστέρια –είδος προστατευμένο στην Πόλη, σε αντίθεση με τα σκυλιά– και ... δώστου η αφήγηση του ξολοθρεμού των αδέσποτων (το 1909). «Μαζί με τα σκυλιά και την καθαίρεση του

σουλτάνου στις 27 Απριλίου της ίδιας χρονιάς (το 1909), έβγαλαν εντολή για μαζικές σφαγές στην Ανατολία. Εκείνο τον καιρό, μόνο στα Άδανα της Κιλικίας, 30.000 Αρμεναίοι πέρασαν από φρικτό μαχαίρι, μανίτσα μου».

Κι από τους Αρμένιους επιστρέφει στα Σεπτεμβριανά του '55, και στο ξακουστό Αγίασμα της Παναγίας στο Βεφά, και στη Γέφυρα του Γαλατά. Κι από εκεί στο σάζι κι ύστερα στη μαθητική ζωή στο Ζάππειο, αλλά και στην Εβραία θεία, τη θεία Σολ, που ισχυριζόταν ότι είχε δει τον Καβάφη στο Νιχώρι. [Αυτή η θεία, πρέπει να πω ότι παίρνει το όσκαρ του Β' γυναικείου ρόλου στο κείμενο.]

Μα και για τους ψαράδες μιλάει, και για τους χασικλήδες, και για τις μοδιστρούλες, και για τους μεικτούς γάμους, και για τις ακακίες στους λόφους πάνω από το Μπεμπέκι, και για τα ραδίκια που θα μαζέψεις από το Νιχωράκι, και για τα κάστανα που θα πάρεις από το Γενί μαχαλέ, και για τις φράουλες που θα γευτείς στο Μέγα Ρεύμα, ενώ τα ροδάκινα θα τα πάρεις, μανίτσα μου, από το Καλαμίσι (στην ασιατική πλευρά της Πόλης).

Πάντα έλεγα ότι ήταν τυχερός ο Φώτης Κόντογλου που έζησε σε μια πόλη σαν το Αϊβαλί, κι ακόμα πιο τυχεροί εμείς που ένας Κόντογλου έδωσε λαλιά στο Αϊβαλί και μας έκανε να γνωρίσουμε κάθε πέτρα και κάθε ψαροσπηλιά, να ζήσουμε τους άγριους αέρηδες και τις φουσκοθαλασσιές. Κι έλεγα πως άλλος δεν θα βρεθεί να ζωντανέψει με τέτοιο τρόπο μια πολιτεία. [Δίχως να λησμονήσουμε την Βιζύη του Βιζυηνού.]

Το '55 με διέψευσε. Δεν έχω διαβάσει τίποτε καλύτερο για έναν τόπο –και μάλιστα για αυτήν την πόλη (για την οποία τολμώ να πω ότι κατέχω σε ικανοποιητικό βαθμό την βιβλιογραφία της, ελληνική και διεθνή– κι ότι η επιτόπια έρευνά μου αριθμεί 36 χρόνια).

Διάβαζα και, σε κατάσταση μέθης, σημείωνα στα περιθώρια του βιβλίου
ό,τι μου ερχόταν στον νου. Ιδού μερικές από τις σημειώσεις:

Έρωτας

Ψυχή της Ρωμοσύνης

Γιουρσενάρ, Αδριανός

Πληθωρικός

Πηγαίος / Νυχτοπερπατητής / Προσκυνητής / Ποταμός

Γιώργος Ιωάννου, *Με τα σημάδια της επάνω μου*

Πρέπει να μεταφραστεί στα τουρκικά

Μυθιστόρημα με βιβλιογραφία!

Η «Στέλλα» (του Κακογιάννη) –αυτό το επανέλαβα κάμποσες φορές

Ταχτσής / Ιορδανίδου // Ορχάν Παμούκ /// Σκαρλάτος Βυζάντιος //

Μπόρχες

«Πολίτικη κουζίνα»

Φιλολόγος / Τουρκολόγος / Ωτακουστής

Γεια σου βρε Θωμά! Ζηλεύω!

Ανοιχτός σε κάθε πρόκληση

Όλα χωνεμένα

Οσφραίνεται σαν το ζώο

Κλέβει υπέροχα, σαν τον Χατζιδάκι

Η γιαγιά δεν ήξερε τούρκικα

Τοπογράφος // Τοπιογράφος

Αχαλίνωτος / Μάστορας // Παμπόνηρος

Οξυδερκής / Λεπτολόγος // Ακριβής //

Χαρτογραφεί τον άκτιστο κόσμο και ανατέμνει το άυλο απόθεμα

Δάσκαλος, που ξέρει πώς να κάνει την Ιστορία-διήγηση, αφήγημα,
ανέκδοτο

Δάσκαλος, που κάνει ελκυστική την Ιστορία, χωρίς να προδώσει την
ουσία.

Κι όλο σημείωνα τα κομμάτια που μου άρεσαν – κι αυτά που πρέπει οπωσδήποτε να ξαναδιαβάσω –, ώσπου αγόρασα δεύτερο αντίτυπο για να το έχω καθαρό –το πρώτο δεν διαβάζεται από τα λογής-λογής σημάδια. Αλλά κι αυτό δεν γλύτωσε τα βελάκια, τα θαυμαστικά, το σούρσιμο του μολυβιού κάτω από τις αράδες. Θα πάρω εντέλει και τρίτο αντίτυπο.

Θέλω να αναφερθώ σε δυο ακόμα θέματα: τη γλώσσα και τον τίτλο.

Ο Κοροβίνης έχει μεγάλη γλωσσική προίκα. Αφενός είναι καλός φιλόλογος και καλός συγγραφέας. Από καιρό αθλητής στα απέραντα πεδία της γλώσσας. Αφετέρου είναι Σαλονικιός κι ως εκ τούτου έχει το προνόμιο της πόλης των προσφύγων. Δηλαδή τού είναι οικεία τα ανατολίτικα ονόματα (Σουρπουϊ, Σουλτάνα κλπ, αλλά και τα εβραϊκά), καθώς και τα ακούσματα της ιδιοματικής λαλιάς, που μπορεί να την χειριστεί με άνεση. Επιπλέον, έχει ασχοληθεί συστηματικά με την τουρκική γλώσσα και τον τουρκικό πολιτισμό. Ήρθαν και τα οκτώ χρόνια που έζησε στην Πόλη, όπου δίδαξε στο Ζάππειο Παρθεναγωγείο, κι έτσι, τόσο η εκφορά του λόγου όσο και τα λεκτικά σουσούμια της πολιτικής Ρωμιοσύνης τού έγιναν δεύτερη φύση.

«Με άνοιξε η νονά μου τηλέφωνο».

«Η Ζωίτσα ήταν πολύ ήσυχη μια νοικοκυρά».

«Η Λυδία πήρε καλότατο έναν άντρα. ... Έλλην υπήκοος».

Και το κλασικό «μανίτσα μου».

Αλλά κι εκείνο το υπέροχο «Τον Βόσπορο τον αρέσω πολύ».

Κινείται, λοιπόν, με εξαιρετική ευχέρεια σε όλο το μήκος και το βάθος της ελληνικής γλώσσας και χρησιμοποιεί ανενδοίαστα οτιδήποτε, όπου τον βολεύει, για να αναλύσει με κάθε λεπτομέρεια τα χιλιάδες πράγματα,

τα γεγονότα, τις καταστάσεις, τις νοοτροπίες, τους διαφορετικούς ψυχισμούς, και, το κυριότερο, να αποδώσει την ατμόσφαιρα: να κάνει τον αναγνώστη συμμετόχο.

Ο γλωσσικός πλούτος και η ποικιλία είναι μία ακόμα από τις αρετές του βιβλίου. Η Νένα Μεντή, ο καταλληλότερος άνθρωπος για αυτή τη δουλειά, θα μας διαβάσει αποσπάσματα και θα ακούσουμε την αρμονική ανάμειξη, που προσδίδει στο κείμενο μεγάλη χάρη. Μοναδική, θα έλεγα.

Ο ίδιος ο Κοροβίνης, δια στόματος Μαρίκας, αναφέρεται διεξοδικά στο γλωσσικό. «Τα ρωμαίικά μου είναι λαμπρά» δηλώνει η απόφοιτος του Ζαπείου και δώστου ένα κατεβατό για το επίπεδο της παιδείας της πολιτικής Ρωμοσύνης. Παρακάτω, όμως, ακούμε τις προτιμήσεις τού ίδιου τού συγγραφέα, πάντα δια στόματος της «υποτιθέμενης» ηρωίδας του:

«Η γλώσσα μου ασφαλώς είναι κάπως ανάμεικτη. Μανιακή είμαι, είπαμε, με τα ελληνικά γράμματα. Συνήθως, την απλή γλώσσα μεταχειρίζομαι αλλά μ' αρέσει ενδιάμεσα να μπερδεύω κομματάκι κανένα αρχαίο, κανένα ρωμαίικο τού παλαιού καιρού, και, όταν χρειάζεται, μπόλικες κουβέντες τού παζαριού και της αργκό. Κακώς λέγω μ' αρέσει, γιατί και αλλιώς να ήθελα να μιλήσω ή να γράψω, δεν θα μπορούσα, θα ήμουν ψεύτικη. Την παροιμία αγαπώ, τις λαϊκές ρήσεις, γιατί είναι παρακαταθήκη διαχρονικής σοφίας» κλπ, κλπ, κι ύστερα αναφέρεται στα τουρκικά.

Ας επισημάνω όμως ότι όλα αυτά δεν λέγονται τυχαία (και μάλιστα στην αρχή της αφήγησης): ο Κοροβίνης έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα και με τις τουρκικές παροιμίες (το πρώτο του βιβλίο στις εκδόσεις Άγρα), και με τις βωμολοχικές σκανδαλιστικές ελληνικές παροιμίες (πάλι στις εκδόσεις Άγρα) και με τους Ασίκηδες και με τους Ζειμπέκους (Άγρα και πάλι Άγρα), οπότε στην πραγματικότητα μάς εξομολογείται την θέση του απέναντι στον γλωσσικό τέντζερη όπου βράζουν τα δεκάδες

ακούσματα, όπως τα 64 βότανα που βράζουν για να παρασκευαστεί στο Πατριαρχείο το Άγιο Μύρο.

Βαθύς γνώστης του λαϊκού πολιτισμού και πιστός ερμηνευτής του, εραστής του περιθωρίου κι εκείνων των μικρόκοσμων που σκανδαλίζουν την καθεστηκυία τάξη, μελετητής του υπόκοσμου, τα περνάει όλα αυτά και στο περιεχόμενο και στον τρόπο της διήγησής του. Μαζί με μπόλικες τουρκικές λέξεις κι εκφράσεις (τη μετάφραση των οποίων την βρίσκει κανείς αμέσως στις σύντομες υποσημειώσεις). Ένα θαύμα πολυγαμίας – απόλυτα ευτυχισμένο.

Κλείνω με τον ευρηματικό τίτλο. Ευρηματικός από κάθε άποψη. Είναι λακωνικός –λακωνικότερο δεν μπορώ να φανταστώ: ένας διψήφιος αριθμός που παραπέμπει σε μία χρονολογία, εφόσον υπάρχει μπροστά του μία απόστροφος. Ούτε άρθρο να προηγείται, ούτε υπότιτλος να επεξηγεί.

Είναι άμεσος, καίριος, και, ως εκ τούτου: προκλητικός. Προκαλεί τη μνήμη δίχως υπεκφυγές. Για όποιον, βέβαια, διατηρεί κάποια μνήμη. Ατομική ή συλλογική.

Η Κωνσταντινούπολη του 20ού αιώνα και η πολιτική Ρωμοσύνη – που δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και να ανταπεξέλθει στα απανωτά πλήγματα– είναι το θέμα της μυθιστορίας. Την διατρέχει και την στοιχειώνει μία ημέρα του Σεπτεμβρίου του 1955, όταν κομματιάστηκε το γυαλί που είχε σπάσει το 1922. Δύο δραματικές χρονολογίες για αυτή καθεαυτή την ύπαρξη του ελληνικού κόσμου. Το '55 ολοκλήρωσε την καταστροφή του '22.

Αναρωτήθηκα ποιοι και πόσοι νοιώθουν αυτό που ένιωσα εγώ όταν είδα το εξώφυλλο.

Αν ακούνε να σπάνε οι προθήκες τεσσάρων χιλιάδων μαγαζιών στο Πέρα. Αν βλέπουν τις σοκολάτες να χύνονται στον δρόμο, τους κληρικούς να ξεφτιλίζονται στα σοκάκια, τις φλόγες να τινάζουν

στον αέρα τον Άγιο Κωνσταντίνο στα Ψωμαθιά, τους Αγίους Θεοδώρους στη Βλάχκα, την Παναγία του Βελιγραδίου δίπλα στα Θεοδοσιανά Τείχη κι άλλες 72 εκκλησίες να βεβηλώνονται και να λεηλατούνται.

Αν αισθάνονται τα τσεκούρια πάνω από το κεφάλι τους. Αν το '55 τους λέει ότι εδώ κλείνει ο σημαντικότερος ιστορικός κύκλος που διέγραψε ποτέ η Ρωμιοσύνη.

Και όχι μόνον η Ρωμιοσύνη. Γιατί το βράδυ της 6ης Σεπτεμβρίου του '55 έκλεισε ο κύκλος της ζωής μίας πρωτεύουσας, που είχε πάψει να είναι πρωτεύουσα τον Οκτώβριο του 1923, ύστερα από 1.593 χρόνια.

Το '55 είναι ο πιο εύγλωττος τίτλος που θα μπορούσε κανείς να θέσει στην κεφαλή αυτής της εξιστόρησης.

Διαβάζοντας το βιβλίο, σκεφτόμουν ότι ο Θωμάς θα μπορούσε να επαναλάβει εκείνο το φλομπερικό “Madame Bovary c'est moi”, βάζοντας στη θέση της Μποβαρί τη Μαρίκα την Ταταυλιανή: “Madame Μαρίκα c'est moi”. Τόσο με συνεπήρε η ανάγνωση. Φτάνοντας όμως στη σελίδα 206 (κάπου λίγο πριν από τη μέση του βιβλίου-ποταμού) άλλαξα γνώμη. Διαβάζω:

«Καθείς σηκώνει τον σταυρό τον δικό του –το βαθύτερο και ανομολόγητο πολλές φορές, βάσανό του. Μα εγώ βαστώ το ντέρτι όλης της Πόλης» παραδέχεται η Μαρίκα. «Είμαι αχθοφόρος αυτού του καημού. Η Πόλη είναι το σεκλέτι μου. Τον βαστώ αγόγγυστα –τολμώ να πω ηδονικά – όχι σαν σταυρό ασήκωτο μα σαν τον πιο βαρύ σεβντά. Σαν τον πιο φαρμακωμένο έρωτα».

Όχι, λοιπόν. Ο Κοροβίνης δεν είναι η λογία και μποέμισσα μαντάμ Μαρίκα.

Ούτε του παπά να μην το πεις, αλλά εσύ, μανίτσα μου, Θωμά, ανάστησες την Πόλη. Με αυτό το έπος ανά χείρας ένα πράγμα να ξέρεις: “Madame Constantinople c’est toi” κι άσε τη Μαρίκα για τον Flaubert.

ΜΚ, Ιανουάριος 2013

Εικόνα 1. Για τον δάσκαλο του Ζαπείου, που έζησε την Πόλη χιονισμένη και σκοτεινή, φωτεινή και υποφωτισμένη, σιωπηλή και θορυβώδη, γερασμένη και πάντα νέα (φωτ ΛΜ, Ιαν. 2006, ©ΑΠΑΝ)

Εικόνα 2. Από εδώ άρχισε το Πογκρόμ, το απόγευμα της 6ης Σεπτεμβρίου 1955, ογδόντα χρόνια μετά την ίδρυση του ξακουστού Παρθεναγωγείου (φωτ ΛΜ, Ιαν. 2006, ©ΑΠΑΝ)

[Οι δύο φωτογραφίες που συνόδευαν την ανάρτηση της εκδήλωσης-βιβλιοπαρουσίας του Ιανουαρίου στην Ιστοσελίδα του Πανοράματος aran.gr]